

HÚSVÉT AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN

Az Ószövetség választott népe, a zsidóság közel kétezer éven át mindig niszán hónap 14-én, az első tavaszi holdtöltekor fogyasztotta el a húvétí bárányt (pászka), a kovásztalan kenyeret (massot=macesz) pedig az ígérlet földjére érkezésétől az Ószövetség végéig ugyanazon hónap 15-én, a húsvét első napján ünnepelte meg (böv. Vigilia: 1979 április). De amióta fenn a Golgotán magasba emelték a keresztet és a Megváltó ajkáról elhangzott az utolsó szó: „Beteljesedett”, a húsvét fogalma is alapvetően megváltozott. „Novum pascha novae legis vetustatem terminat” (Lauda Sion). A régi húsvétot az új és örök szövetség húsvétja váltotta fel. — Vizsgáljuk meg ezt a Szentírás, az egyháztörténelem és a liturgia alapján.

KÉPEK A HÚSVÉT TÖRTÉNETÉBŐL

1. Az őskeresztények húsvétja. A keresztények Jézus keresztre feszítésétől (Kr. u. 33?), feltehetőleg az első jeruzsálemi zsinatig (Kr. u. 50?) a zsidókkal egyidőben, niszán hónap 14-én, az utolsó vacsorához hasonlóan, héber (pesach) vagy arám (pasha) néven ünnepelték a húsvétot. A zsinat után azonban, amikor a szombat helyett a vasárnap lett az Úr napja, (Kr. u. 57), valószínűleg a húsvétnak is megváltozott nemcsak a témája, hanem a neve és az időpontja is. A keleti tartományok, valamint Cilicia, Szíria és Mezopotámia egyházaiban ugyanis elsősorban az áldozati jellegét tartották szem előtt. Ezért adták neki Jeruzsálem pusztulása (Kr. u. 70) után a görög nyelvű liturgiából ismeretes *pascha staurósimon*, a „szenvedés” húsvétja nevet. Viszont a többi egyházak (Egyiptom, Palesztina, Pontus, Görögország, stb.) beleértve a nyugatiakat is, kezdettől fogva a feltámadás jelentőségét hangsúlyozták. Hivatkozva Szent Pál szavaira: „Ha Krisztus nem támadt fel, nincsen értelme a mi tanításunknak, s nincsen értelme a ti hiteteknek sem” (1Kor 15,14). Ezért a húsvétot *pascha anastasimon*-nak, a „feltámadás” ünnepének nevezték. Mivel pedig Szent János evangéliuma (19,31) szerint az Úr Jézus niszán hónap 14-hez, péntekhez, harmadnapra, vasárnap támadt fel halottaiból, mindenáron ragaszkodtak a vasárnaphoz. A baj csak az volt, hogy 14-e nem esett minden évben péntekre, és így a 14-ét követő harmadik nap sem volt mindig vasárnap. Ez azonban a *pascha anastasimon* ünneplőinek az első században még nem okozott nehézséget, mert a húsvétot minden vasárnap megünnepelték. „Minden egyes vasárnap kis-húsvét volt” (vö. Radó Polikárp, Az egyházi év. Bp. 1957. 16), amint a keleti egyház liturgiájából manapság is látható. Előtte pénteken pedig megemlékeztek a keresztáldozatról is, amint a korabeli egyházi utasítás előírta: „...noctu fit vigilia usque dum gallus cantat, tunc agape fit et memoria completur” (Radó, Enchiridion. 1966. II, 1223). Az éjféλι kakaskukorékolásig tartott a virrasztás és szeretet-lakomával fejeződött be a megemlékezés.

Ellentétben a *pascha staurósimon*-t ünneplők szokásával, akik Jézus halálának az évfordulóján, niszán hónap 14-én, a zsidókkal egyidőben ülték meg a húsvétot, tekintet nélkül arra, hogy a hétnek melyik napjára esett. Előtte egész éjszaka virrasztottak, délelőtt böjtöltek, három óraker meg az utolsó vacsorához hasonló agapé keretében elfogyasztották a húvétí bárányt. A feltámadás ünnepét pedig két nap múlva tartották meg. Ezeknek a húsvétja tehát az ószövetségihez hasonlóan, évenként ismétlődő időponthoz, niszán 14-hez kötött, álló ünnep volt. Ezért *quartodecimanusok*-nak, tizennégyeseknek nevezték őket.

Jeruzsálem pusztulása után a húsvét ünneplésének az időpontja újabb változásokon ment át, nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is. Keleten azért, mert a *quartodecimanusok* két pártra szakadtak. Az egyik csoportjuk továbbra is ragaszkodott niszán hónap 14-hez. A másik azonban a szétszórásban élő zsidók eljárását követve, elfogadta a Julius Caesar-féle naptárt és a húsvétot a tavaszi napéjegyenlőséget (akkor még március 25-ét) megelőző holdtöltekor, a hontalanná vált zsidókkal egyidőben ülte meg. Ezek voltak a *protopaschiták*, akiknek a húsvétja nem esett minden évben ugyanarra a napra, tehát mozgó ünnep lett (vö. Székely István, Krisztus születési éve és a keresztény időszámítás. Bp. 1922. 210).

De változott a húsvét időpontja Nyugaton is. Először, mert Róma a II. századtól kezdve egyetlen, évenként ismétlődő ünnepet akart szentelni neki a zsidó és a Julius Caesar-féle naptár összehangolása alapján. Másodsor, mert a keresztények körében sok jámbor hiedelem terjedt el a húsvétra vonatkozóan. Az egyik szerint az Úr Jézus a tavaszi napéjegyenlőség napján, március 25-én halt meg. A másik szerint ekkor támadt fel halottaiból. Az előbbiek véleményét Hippolytus ellenpápa (+235) említi *In Daniele*m kezdetű szentírásmagyarázatában. Ezek március 25-én a keresztrefeszítést (pascha staurósimon), 27-én meg a feltámadást (pascha anastasimon) ünnepelték meg (vö. *Artner Edgár*, Az egyházi évkönyv leírása... Bp. 1923. 196). Az utóbbiakét pedig *Beda Venerabilis* jegyezte fel a 725-ben közzétett *De temporum ratione* című munkájának 45. fejezetében. Ennek követői március 25-én ülték meg a feltámadás ünnepét. De két nappal előtte megemlékeztek a keresztáldozatról is (vö. *Mahler Ede*, Naptárunk újjáalakítása és a húsvét-kérdés, Bp. 1917. 4). — Róma természetesen mindezeket nem nézte jó szemmel. Ezért a húsvét időpontjának egységesítésére törekedett.

2. A kétszáz évig tartó húsvét-vita. Ennek kezdeményezése I. Pius pápa (142—155) nevéhez fűződik, aki 148-ban a húsvét *vasárnapi* megünneplése érdekében elrendelte, hogy amikor niszán hónap 14-e nem esik péntekre, a rá következő pénteken legyen a keresztrefeszítés, vasárnap pedig a húsvét emléknapja. Ezt a döntést a későbbi pápák mind magukévá tették, de Keleten nem fogadták el. Ezzel megkezdődött az úgynevezett húsvét-vita.

A nézeteltérés okait először két főpap vitatta meg: Anicetus pápa (155—166) és Polikárp szmirnai püspök. Polikárp a quartodecimánusok védelmében a János és Fülöp apostoloktól átvett szokásra, a pápa pedig Szent Péter és Szent Pál eljárására hivatkozott. Mivel azonban mind a két fél rendületlenül kitartott a saját álláspontja mellett, eredményt nem értek el. Így aztán a húsvét-kérdésben Róma és Ázsia között még feszültebbé vált a helyzet. A húsvét-vita csúcspontja a II. század vége felé (191) következett be, amikor a keménykezű I. Viktor pápa (189—198) került Szent Péter trónjára. Ő a húsvét-kérdést tartományi zsinat összehívásával akarta megoldani. A küldöttektől számon kérte, mikor és hogyan ünneplik a húsvétot? Majd felszólította az egyházak képviselőit, hogy ezentúl a római szokást kövessék. A felhívást Alexandria, Jeruzsálem, Pontus vidéke és Gallia szó nélkül elfogadta. A többség tehát döntött. Csupán a kisázsiai egyházközségek képviselői ellenkeztek. Ekkor Viktor pápa a legvégső eszközhöz folyamodott. Kiközösítéssel fenyegette meg a quartodecimánusokat és a protopaschitákat, ha nem engedelmeskednek. A kiközösítés említésére egyetlen ellentmondó szó sem hangzott el. Mindössze Szent Ireneus tett észrevételt. Nem hibáztatta, hogy a pápa egységet akar teremteni a húsvét-kérdésben. Azt sem, hogy teljhatalmúlag parancsol az egész egyháznak. Csupán azt találta túlzott szigorúnak, hogy merőben szertartási kérdés miatt mindjárt a kiközösítés fegyveréhez akar nyúlni. Ireneus megjegyzésére a pápa elállt eredeti tervétől. A kiközösítés tehát elmaradt. Sőt, a vitatkozó felek is békejobbot nyújtottak egymásnak, mert a kisázsiai egyházak küldöttei megígérték, hogy római módra fogják ünnepelni a húsvétot (vö. *Bangha Béla—Borbély István*, Az ősegyház. Bp. 1937. 162). A béke megőrzését mindenki Ireneus közbenjárásának tulajdonította. Ennek emlékére került bele miséjének (június 28) a könyörgésébe: „... pacem ecclesiae feliciter confirmavit”. Az egyház békéjét szerencsésen megőrizte.

Sajnos, ez nem tartott sokáig, mert a III. század második felében a kisázsiai egyházak visszaesőknek bizonyultak: „In Syria, Cilicia et Mezopotámia iterum invenirentur ab ecclesia catholica dissentientes, et eodem quo Judaei pascha celebrantes” (vö. *Radó*, Enchiridion. 1966. II. 1222). Ettől kezdve a húsvét-vita még keményebb hangú lett szóban és írásban egyaránt. Sőt, a IV. század elején maga Nagy Konstantin is beleavatkozott. Elküldte *Hosius*t, a kordubai püspököt a kisázsiai egyházakhoz és felszólította őket, hogy a húsvétot ne ünnepeljék együtt a Krisztust ölé zsidókkal. Mire azok ezt válaszolták: „A nap ugyan közös a zsidókkal, de az ünnep keresztény” (vö. *Bogár János*, Az egyházi évkönyv... Debrecen. 1932. 45).

Ilyen előzmények után került a húsvét-kérdés a Niceai egyetemes zsinat (325) elé, ahol a többség határozata alapján a következő elvi döntés született: A húsvétot mindig vasárnap, mégpedig az első tavaszi holdtöltét követő vasár-

nap kell megünnepelni. A tavasz naptári kezdetét pedig a korábbi gyakorlattól eltérően a napéjegylenlőség mai dátumához, március 21-hez kötötték. Eszerint, ha március 21-én holdtöltte van és 22-e vasárnap, akkor ez a húsvét napja. De ha a holdtöltte március 20-ra esik, akkor az első tavaszi holdtöltte április 18-án van, és így a húsvét legkésőbb április 25-én lehet. A húsvét napjának évenkénti megállapításával az alexendriai pátriárkát bízta meg, aki közölte a püspökökkel. Ezek pedig a papsággal, akik a középkorban mindig epiphania napján hirdették ki a híveknek a húsvét és a vele kapcsolatos mozgó ünnepek időpontját, melyet Torinóban és Kölnben manapság is gyakorolnak.

A zsinat döntésébe mindegyik egyházközség belenyugodott. Kivéve a kiszárai híveket, akiknek a kiközösítésével a húsvét-vita vallási okokból származó elvi része, csaknem kétszáz éves küzdelem után befejeződött. De az álló ünnepből mozgó ünneppé lett húsvét időpontjának a kiszámítása körül újabb viták keletkeztek Kelet és Nyugat között.

3. *A húsvétszámítás és az úttörői.* Az első tavaszi holdtöltéhez igazodó húsvét napját, amely március 22-től április 25-ig bezárólag 35 különböző és nem egymás után következő dátumra eshetett, nem volt könnyű több évre előre, pontosan kiszámítani. A megértéséhez tehát előre kell bocsátanunk néhány alapfogalmat.

A 12 hónapból álló *tropikus napév*, amely alatt a Földünk tavaszkezdettől (március 21) tavaszkezdetig ér el: 365 nap, 5 óra, 48 p. és 46 mp. A 12 hónapból álló holdév pedig 354 nap, 8 óra, 48 p. és 35 mp. — A naptárkészítés alkalmával viszont az idő tört részeit pontosan figyelembe venni nem lehet. Ezért gyakorlatilag a Julius Caesar-féle naptári év: 365 nap és 6 óra, amely szökőévekben 366 napra egészül ki. Viszont a holdév 354, szökőévekben pedig 355 nap. — Látnivaló tehát, hogy a Julius Caesar-féle naptári év 11 perccel és 14 másodperccel hosszabb, a holdév meg 11 nappal rövidebb, mint a valóságnak megfelelő tropikus év. Ezt a kétféle naptári évet az első tavaszi holdtöltéhez kötött húsvét miatt össze kellett hangolni és párhuzamban kellett tartani egymással. Ezért a holdévet minden harmadik napévben egy tizenharmadik, úgynevezett szökő holdhónappal toldották meg. Így keletkezett a *lunisolaris* év, illetőleg a *lunisolaris* naptár.

A húsvét napjának hosszú távra szóló kiszámításához a lunisolaris évek többszörösére volt szükség. Ezekből állították össze a régi népek megfigyelései alapján az időköroket vagy ciklusokat. A húsvétszámításban kétféle ciklust alkalmaztak. A 28 évből vagy többszöröseiből álló napeiklust (ciclus solaris), amelynek elteltével a hónapok dátumai a hétnek ismét ugyanazon napjaira esnek. És a 19 évre vagy többszöröseire terjedő holdciklust (ciclus lunaris), amelynek elteltével a Hold változatai a hónapnak újra ugyanazon napjain ismétlődnek. — Végül, hogy időköroket, ciklusokat már az ókorban is készítették. A görögök-nél például a 19 évből álló lunisolaris ciklust *Meton* athéni csillagász alkalmazta először Kr. e. 432 körül. Ezért a természettudomány mindmáig Meton-ciklusnak, a kereszténység pedig a húsvétszámításban betöltött szerepe miatt húsvét-ciklusnak nevezi.

Kelet és Nyugat vitájára az adott alkalmat, hogy a húsvétszámítást a csillagászatban jártasabb Keleten a hold-, Nyugaton pedig a nap-ciklus alapján végezték. Az előbbinek Alexandria, az utóbbinak meg Róma volt a központja. A 19 évre terjedő hold-ciklust a keresztények közül elsőnek *Alexandriai Anatolius* alkalmazta. Ő alkotta meg a húsvétszámítás alapelveit és szabályait, amelyeket a Niceai egyetemes zsinat is magáévá tett. *Anatolius* munkáját a zsinati döntések figyelembe vételével többen folytatták. Így jött létre az első húsvét-tábla vagy kánon, amelyen az ünnep Kr. u. 328-tól 373-ig volt feltüntetve. Ezt egészítette ki *Alexandriai Theophilus* a 380 és a 480 közötti évek húsvétjainak kiszámításával. Nyugaton azonban ezt a húsvét-táblát nem fogadták el. Helyette egy bizottság újat állított össze a nap-ciklus alapján. Ez 298-tól 382-ig tüntette fel a húsvétot, tehát 84 évre szól. De még több hibája volt, mint a keletiekének, hiszen a 84 év alatt a holdváltozások csaknem másfél nappal előzték meg a valóságot. Ezért a pápák sem az alexandriai, sem a római húsvét-táblákat nem hagyták jóvá. „A különféle számítás következtében megesett — írja *Székely*

István —, hogy a keleti és a nyugati húsvét ideje néha hetekkel, sőt egy hónappal is eltért egymástól” (i. m.: 212—13). A számításokat tehát folytatni és tökéletesíteni kellett.

A későbbi számítási eljárásoknak három úttörő egyénisége volt. Az V. században élő *Aquitaniai Victorius*, aki úgy akarta a görög és a latin húsvétszámítást egységessé tenni, hogy a hold- és nap-ciklusok összeszorzásával (19×28) egy 532 évre terjedő lunisolaris húsvéttáblát készített. Ez évszázadokkal előre megmutatta mind a két tábor húsvétjának az időpontját. Ezért nemcsak Nyugaton, hanem Keleten is egyre szélesebb körökben terjedt. De sem általános, sem hivatalos nem lehetett, mert a hibákat nem szüntette meg és így a húsvét időpontja sem lett egységes. A VI. században élő *Dionysius Exiguus* (†540) életművével, az 525-ben készített húsvéttáblával, amely az alexandriai szabályok és a Victorius-féle, 532 évre tervezett ciklus ötvözetének mondható, kettős jelentőségre tett szert. Azáltal, hogy számításait az Úr Jézus megtestesülésétől kezdte, úttörője lett mai időszámításunknak. Azáltal pedig, hogy munkájával sikerült meggyőznie Rómát a keleti húsvétszámítás helyességéről, véget vetett a 325-től 525-ig elhúzódó húsvétszámítási vitáknak. Az ő húsvéttábláját a későbbi pápák is elfogadták, de kötelezővé nem tették. Valószínűleg, mert a húsvét időpontja csak 626-ig volt feltüntetve rajta. Életművének a folytatója és tökéletesítője *Beda Venerabilis* (673—735), a középkor nagy időszámítója volt, aki *De temporibus* című munkájában 1063-ig számította ki a húsvét és a többi változó ünnep időpontját. A *De temporum ratione* című írásában pedig megalkotta a középkori kalendáriumok őseit. De a húsvét megünneplésének az időpontját neki sem sikerült egységessé tenni. Nyugaton azért, mert a *Dionysius-féle* húsvéttáblák kiegészítései még sokáig forgalomban maradtak. A keleti egyház pedig az 1054. évi szakítás után e tekintetben is a saját útját járta. /

4. *A naptárreform előkészítői.* A húsvétszámítási viták közepette többen rádőbentek, hogy céltalan a húsvét dátumát pontosan és egységesen kiszámítani, ha a naptár nem a valóságnak megfelelő időt mutatja. Előbb tehát naptárjavítást kellene végezni. Ennek ellenére a keleti egyházszakadás előtt ezzel nem foglalkozott senki. Pedig az idő sürgetett, mert a Julius Caesar-féle (Julián) naptár és a tropikus év közötti különbség minden 128 év alatt körülbelül egy nappal növekedett és ennek megfelelően a tavaszi napéjegyenlőség dátuma egy nappal esett vissza a valóságos idő mögé.

Elsőnek *Roger Bacon* (1214—1294) angol franciskánus, a széles körű ismeretekkel rendelkező „doctor mirabilis” hívta fel a figyelmet arra, hogy a XII. században a tavaszi napéjegyenlőség dátuma március 21. helyett március 14-én volt. De a kortársai ilyesmivel nem törődtek. Az idők szavának meghallói és hűséges követői a XV. századi zsinatok voltak, írja *Szentpétery Imre*, a kiváló oklevéltörténész (*Chronologia*. 35—39). Ezek egyikén, a „gondoktól terhes” bázeli zsinaton (1431) jelent meg *Nicolaus Cusanus* (1401—1464), a német származású, ügyvédből pappá, majd bíborossá lett „tudós püspök”, aki *De reparatione calendarii* című beadványában a Julián-naptár hibáinak kivizsgálására szólította fel a zsinatot. Beadványát azonban a pápák avignoni fogságát (1309—1377) és a nyugati egyházszakadást (1378—1417) követő zavaros egyházpolitikai helyzet miatt, figyelmen kívül hagyták. Így aztán a naptárreform ügyében csak a század vége felé mutatkozott némi haladás, amikor IV. Sixtus pápa (1471—1484) *Regiomontanust* (Johannes Müller: 1436—1476), a Mátyás udvarában is több évig tartózkodó, német csillagászt bízta meg a reform kidolgozásával. Eredménye azonban — időközben bekövetkezett halála miatt — az ő fáradozásainak sem lett. A Tridenti zsinaton (1542—1564) szintén szóba került a „naptárügy”. Ekkor a pápát, V. Piust, bízták meg a reformbizottság összeállításával. Ilyen előzmények után került az ügyintézés XIII. Gergely pápa (1572—1585) kezébe. A reform igazi szerzője azonban *Lilius (Liglio) Alajos* csillagász volt, aki fivére segítségével kidolgozta az alapelveket *Compendium novae rationis restituendi calendarium* címen, és néhány hónappal a halála előtt átnyújtotta a pápának. A bizottság némi módosítással elfogadta, XIII. Gergely pedig 1582. február 24-én kiadta az *Inter gravissimas curas* kezdetű bulláját. Ebben bejelentette, hogy a Julián-naptár és a tropikus év közötti különbség a Niceai egyetemes zsinattól a XVI. század végéig kereken tíz napra növekedett. Ezért a naptárból ki kellett hagyni tíz napot. Mégpedig

a hét napjainak megbolygatása nélkül. Ezentúl tehát 1582. október 4-ét követően, amely csütörtök, október 15-ét, pénteket kell írni. Így a naptári év egyenlő lesz a tropikus évvel. A tavaszi napéjegyenlőség pedig március 11-ről visszakerül az alexandriai csillagászoktól megállapított és a zsinat által elfogadott március 21-re. Közli továbbá, hogy a hiba kiújulásának a megakadályozására a szökő-évek megmaradnak, de a százas évek közül ezentúl csak a 400-al oszthatók állnak 366 nappól. Végül közölte, hogy az új naptár a tropikus évtől mindössze 26 másodperccel tér el. A hibája tehát 3.320 év múlva tesz ki egy napot.

Azóta több alkalommal (a francia forradalomban, az első és második világháború után, stb.) próbálkoztak egy új naptártípus összeállításával. De ma már mindenki egyetért az első világháború után létrejött Népszövetség keretében működő és naptárreformmal foglalkozó világszövetség (Weltbund für Kalenderreform, Kiel.) elnökével: „Semmi okunk sincs eltérni a jelenlegi, jól bevált Gergely-féle naptártól”.

5. *A naptárreform következményei.* Sajnos, a húsvét időpontja a Gergely-féle naptárreform után sem lett egységes. Sőt, az Európában kialakult négy vallási tömb ellentétes törekvései miatt, ingadozóbbnak bizonyult, mint valaha. Az egyik tömb (az úgynevezett katolikus országok: Itália, Spanyolország, Portugália, Franciaország és a Németalföld katolikus része) már 1582-ben elfogadta a naptárreformot. A húsvétot tehát tíz nappal korábban ünnepelte, mint a másik tömböt alkotó és a régi naptárhoz ragaszkodó keleti egyházak országai (Oroszország, Görögország, a Balkán félszigeti, afrikai és közel-keleti államok). De válaszút elé állította a reform a harmadik tömbhöz tartozó, protestáns államokat is, amelyek közül Németalföld nem katolikus része 1701-ben, Dánia 1752-ben, Anglia és Norvégia 1753-ban, Poroszország 1775-ben, Svédország pedig 1844-ben tért át véglegesen a Gergely-naptár használatára. Még zavarosabb helyzet alakult ki a negyedik tömb vegyes vallású országaiban (Svájc, az osztrák örökös tartományok, Lengyelország, a történelmi Magyarország, stb.), ahol az új naptár bevezetését hosszadalmas parlamenti viták előzték meg. Az eredmény az lett, hogy a törvény a Gergely-naptár használatát csak a polgári életben tette kötelezővé, míg az egyházi időszámítás továbbra is változatlan maradhatott. (Böv. *Melles Emil*, Naptárjegyesítés. Ungvár, 1898. 5).

Látnivaló tehát, hogy a Gergely-naptárt legkorábban a katolikusok fogadták el. A protestánsok évszázadokig ellenezték. A keleti egyházak országai pedig sokáig ingadoztak. Végül, a polgári életben ezek is kötelezővé tették (a Szovjetunióban 1918-ban), de az egyházaik számára nem. Azok tehát szabadon dönthettek. Ezzel magyarázható, hogy a görög melchiták és az itáliai görög katolikusok 1857-ben, a magyarországiak pedig a pesti plébániájuk példáját követve 1916-ban kezdték használni a Gergely-naptárt. 1923-ban a konstantinápolyi ortodox konferencián néhány görögkeleti egyház szintén hajlandónak mutatkozott az új naptár elfogadására, hogy az állami és az egyházi időszámítás kettőssége megszűnjék. De a többség a húsvéti ünnepkör egységének megőrzése végett, ragaszkodott a Julián-naptárhoz. Ezért kompromisszum jött létre közöttük, amelynek értelmében: a ortodox egyházak egész évben használhatják a Gergely-naptárt, kivéve a húsvéti ünnepkört, amelyet minden ortodox egyházban a régi naptár szerint kell megtartani. Így jött létre az úgynevezett javított Julián-naptár, amelyet az ortodox egyházak döntő többsége elfogadott. Kivéve: a Jeruzsálemi pátriarchátust, az Orosz és Szerb egyházat, valamint az Áthosz-hegy húsz kolostora közül 19-et (vö. *Berki Feriz*, Az ortodox kereszténység. Bp. 1975. 300). — Ezek szerint az ortodox egyházak többsége a kereszténység két legnagyobb ünnepe közül a karácsonyt a Gergely-féle, a húsvétot meg a Julián-féle naptár szerint ünnepli.

Összegezeként meg kell állapítanunk, hogy a húsvét isteni eredetű, a története azonban nagyon is emberi, mert tele van fogyatékokkal és különféle természetű nézeteltérésekkel. Közel kétezer éven át ezek akadályozták meg, hogy a kereszténység egy napon ünnepelje megváltásának szent titkát az egész világon. Vajon a II. vatikáni zsinat ökumenikus mozgalma le tudja-e győzni a fennálló akadályokat?

HOGYAN ÜNNEPELTÉK A HÚSVÉTOT?

1. *Az üldözések idején.* Az ünnep kettős témáját, a szenvedés és a feltámadás drámai cselekményét Keleten általában külön ünnepelték meg. De Nagy Szent Leó pápa szerint Rómában és Konstantinápolyban igyekeztek mind a két témát egyetlen szentmise keretében érzékeltetni a hívekkel. Húsvét vasárnapján ugyanis Jézus szenvedésének egész történetét, a teljes passiót felolvasták még az V. század közepén is. Egy Felső-Egyiptomban talált, de Berlinben őrzött papyrus-töredék pedig arról tanúskodik, hogy Egyiptom környékén nagypénteken, a szenvedés liturgiájának végeztével megünnepelték a feltámadást is. Mindezek ellenére a szenvedés és a feltámadás kollektív ünneplése sem Keleten, sem Nyugaton nem vált általánossá. Sőt, a IV. századtól kezdve a szenvedés szertartását szinte kivétel nélkül nagypénteken végezték *pascha crucis*, a feltámadását pedig húsvét vasárnapján *pascha resurrectionis* néven.

A húsvéti előkészület tetszés szerinti böjtből és vigíliából állt. Keleten a böjt szervesen hozzátartozott a húsvét jellegéhez. Ezért az ottani hívek, akik a böjtölő és bűnbánatot hirdető Keresztelő Szent Jánost vallották mesterükné, az I. és a II. században szinte vetélkedtek egymással, hogy hány napig böjtöljenek húsvét előtt. Némelyek egy, mások két napig, ismét mások negyven órán át böjtöltek. A III. század folyamán azonban általánossá vált a hat napig tartó böjtölés. Viszont Nyugaton, ahol a húsvét a feltámadás örömhírét jelentette, a II. század végéig sem a pápák nem böjtöltek, sem alattvalóiknak nem engedélyezték a böjtöt. És a legnagyobb hiba az volt, hogy egymás eljárását kölcsönösen helytelenítették. Például a húsvét-vita alkalmával Rómába érkező Polikárpot, Kelet püspökét, Anicetus pápa (155—166) a böjtölés elhagyására igyekezett rábeszélni. Szent Ireneus pedig a böjtölés hiánya miatt két ízben is hibáztatta a nyugati egyházat I. Viktor (189—198) pápának írott leveleiben. Ezek a nézeteltérések azonban a III. század elején megszűntek, mert valószínűleg az üldözése hatására, a nyugati egyház is elfogadta húsvéti előkészületül a keletiek által kezdeményezett hatnapos böjtöt. Ám a böjt Nyugaton sohasem volt olyan szigorú, mint Keleten, ahol naponta egyszer, délután három óra tájban étkeztek és kenyéren, són, esetleg szárított (aszalt) gyümölcsféléken kívül mást nem fogyasztottak.

A latin „vigilia” szó a római hadsereg nyelvéből került át az őskeresztények szókincsébe. Ott éjszakai „őrségállítás”-t jelentett, a kereszténységnél pedig „éberség”-et, „virrasztás”-t. Virrasztásra részint az Úr Jézus példája készítette őket, aki gyakran az egész éjszakát imádságban töltötte, részint az üldözések fokozódása, amely lehetetlenné tette, hogy az istentiszteletet napközben tartásák. Ezért a II. és a III. századi keresztények a vigílián mindig imából, zsoltárok énekléséből és szent olvasmányokból álló „éjszakai liturgikus összejövetel”-t értek, amely hajnal tájban az eukarisztikus áldozat bemutatásával ért véget.

Az összes vigíliák között a húsvété volt a legrégebb. Ezért kapta a *mater omnium vigiliarum*, a vigíliák anyja, prototípusa' nevet. De előfordult a *vigiliae dulces*, 'édes virrasztás' és a *sancta et magna nox*, 'fényességes, szent éjszaka' elnevezés is. Az előbbi, mert a nagyszombati keresztelés után tejjel és lépesmazzel vendégelték meg a keresztségben részesülteket, az utóbbi pedig, mert a feltámadást a hajnali órákban „gyertyák és fáklyák fényözönében” tartották. Szent Ágoston szerint a húsvéti vigíliának ez utóbbi volt a legáltalános elnevezése, mert: „...amint fényvel kezdődött (fiat lux) a világ teremtése, illő, hogy fényvel kezdődjék a megváltása is” (vö. Radó, *Enchiridion*. II. 1239).

Volt-e a húsvétnak utőünneplése, nyolcada az üldözések idején? Adatunk nincsen rá. Ezért néhány liturgika szerint (vö. *Kellner*, Heort. 12) főünnepként csak a vasárnapját ülték meg. A többség azonban határozottan állítja, hogy az őszövetségi húsvét mintájára egész nyolcada egyetlen nagy ünnep volt. *Radó Polikárp* (Az egyházi év. 115) pedig hozzáteszi, hogy a legrégebb időktől fogva saját liturgiával is rendelkezett. Valószínű tehát, hogy a nyolcada csak egyházi ünneplésből állt, mert munkaszünetet nem tarthattak.

2. *Az istentisztelet aranykorában.* Így nevezzük a Milánói rendelettől (313) Nagy Szent Gergely pápa haláláig (604) terjedő három századot. Ezalatt a húsvét ünneplése két új tényezővel bővült, a régebbi három pedig továbbfejlődött. Így aztán a húsvét mai liturgiája a VII. század elejére csaknem teljes egészében kialakult.

Az egyik új elem a negyvennapos nagyböjt (Quadragesima, Tessarakosté) volt, amely még a nyugat-római birodalom bukása (476) előtt meghonosodott. Keleten eredetileg január 6-át, az ünnepélyes kereszteleés napját követően tartották meg annak emlékére, hogy megkeresztelkedése után az Ur Jézus is negyven napig böjtölt a pusztában. De a Niceai egyetemes zsinat idején már húsvét előtt volt. — Nyugaton 340 után vált általánossá. Legkésőbb Egyiptom és környéke fogadta el. Feltehetőleg csak a század közepén, mert 347-ben Szent Athanáz még így írt nekik: Az egész világ böjtöl húsvét előtt negyven napon át és gúnyolódik az egyiptomiakon, akik ezt nem tartják meg. Pedig: „Aki lebecsüli a negyvennapot, nem ünnepli meg a húsvétot” (Ünnepi Levelek).

Keleten a negyven napot pontosan megtartották. A böjtölést ugyanis nyolc héttel húsvét előtt kezdték ($8 \times 7 = 56$). Ebből azonban levontak 16 napot, mert szombaton és vasárnap nem volt böjt. Helyette liturgiát (szentimise) tartottak, míg a többi napokon a böjt miatt elmaradt a liturgia, csupán az előre megszentelt kenyérét vették magukhoz a hívek (áldozás). Nem így Nyugaton, ahol a nagyböjt húsvét előtt hat héttel kezdődött ($6 \times 7 = 42$) és a hat vasárnap levonása miatt csak 36 napig tartott. Ezt a „csonka” negyven napot a VII. századig nem egészítették ki, mondván: egy év 365 nappól áll, amelynek a 36 nap egy tizede. Mi tehát testünk sanyargatása által minden évben tizedet fizetünk az Úrnak. — De Nagy Szent Gergely halála óta négy nappal korábban, hamvazószerdán (caput Quadragesimae) kezdődik a böjt, tehát Nyugaton is pontosan negyven napig tart.

A húsvéti előkészület másik kelléke nem sokkal a nyugat-római birodalom bukása után keletkezett és a nagyböjt előtti három vasárnapot foglalta magába. Ezért a magyarban böjtelő, a latinban meg a Quadragesima szó mintájára Quinquagesima (ötvened), Sexagesima (hatvanad) és Septuagesima (hetvened) vasárnap lett a neve. Több liturgikus, így *Mihályfy Ákos* (A nyilvános istentisztelet. Bp. 1933. 131) szerint is annak emlékére, hogy a középkorban némely helyen a papok és a szerzetesek már ötven, hatvan, sőt hetven nappal húsvét előtt megkezdték a böjtöt. *Radó Polikárp* (Az egyházi év. 64) szerint azonban „a népvándorlás vérvívatáros századai termelték ki ezt a három vasárnapot”. Mégpedig a VI. század folyamán, a korábban Rómát és környékét pusztító rablótámadások hatására, (410-ben a nyugati gótok, 451-ben Attila hunjai, 455-ben Geizerik, 476-ban pedig Odoáker heruljai gyilkoltak és fosztogattak Itáliában). Kezdetben tehát nem a nyugati kereszténység, hanem csak Róma „vezeklő vasárnapjai” voltak, amelyeken mind a 25 plébánia hívősege vezeklő körmenetben indult el papjai vezetésével a három legnépszerűbb (Szent Lőrinc, Szent Pál és Szent Péter) bazilikához. Kérve Istent, hogy vegye figyelembe bűnbánatukat és könyörüljön Rómán, mentse meg a háborútól egész Itáliát. Eszerint a régebbi elnevezésük téves, mert a nagyböjthöz semmi közük sincsen. Az újabb pedig fölösleges, mert a II. vatikáni zsinat helyi jellegük miatt, több mint ézernegyszáz év után megfosztotta őket a nevüktől és mind a hármat az évközi vasárnapok közé sorolta.

Magától értetődik, hogy a húsvét ünneplésének régebbi ismérvei: a böjt, a vigília és a nyolcad az aranykorban továbbfejlődtek, illetőleg sok változáson mentek át. Ami a böjti fegyelmet illeti: Keleten megmaradt a régi *Xerophagiá*-nak nevezett „kenyéren és vizen” való böjtölés egyszeri étkezéssel. Nyugaton azonban enyhébb lett a követelmény a népvándorlás után letelepedett, szilajvérű germán és szláv törzsek magatartása miatt. Itt ehettek olajjal készített főtt és sült ételeket, mézet és nyers gyümölcsöt, stb. De továbbra is csak egyszer étkezhettek és tilos volt a hús, valamint az állattól származó ételfélék (zsír, tej, vaj, sajt, túró, tojás és a hal) fogyasztása. Röviden szólva: az aranykor folyamán Keleten és Nyugaton is kialakult a böjti fegyelem két alkotóeleme: az egyszeri étkezés (jejunium) és bizonyos ételektől való tartózkodás (abstinentia).

Még változatosabb képet mutat a vigíliák alakulása, amelyek a szabad egyházban szinte feleslegessé váltak, mert az istentiszteletet napközben is végezheték. Ezért, valamint a zsidóknak a vigíliákkal kapcsolatos rágalmai és az egyre gyakoribb visszaélések elkerülése végett, már a 305. évi elvirai zsinat kettős döntést hozott. Egyrészt csökkentette a vigíliák számát, megszüntetve a vasárnapiaikat. Másrészt megtiltotta, hogy nők is részt vegyenek rajtuk. Így aztán a megmaradt vigíliák időpontját korábbra kellett tenni. A népvándorlás idejéből szár-

mazó feljegyzések már „délutáni liturgikus összejevelek”-ről beszélnek, amelyeket az esti órákra be kellett fejezni. Kivéve a karácsony vigíliáját, amely az éjféli misével ért véget és a húsvétét, amely a VIII. századig egész éjen át tartott (vö. Kat. Lex. IV. 471).

A vigíliákkal ellentétben húsvét nyolcadának az ünneplése ekkor élte virágkorát, mert nemcsak „saját miséi” voltak, hanem munkaszünetet is tartottak egész héten át. Íme néhány adat: II. Valentinus császár 389-ben elrendelte, hogy húsvét előtt és után hét napig szüneteljenek a bírói tárgyalások. Hasonlóképpen intézkedtek a zsinati törvények is: „...ut illis sanctissimis sex diebus nullus servile opus audeat facere...” (Conc. Matic. 585). A húsvétot követő hat napon át senki se merészeljen szolgai munkát végezni. Ugyanígy döntött a mainzi zsinat is 950-ben. Ezért írja *Radó Polikárp* (Enchiridion. II. 1251): A húsvét nyolcada ezer előtt élte virágkorát.

3. *A népvándorlás után.* Tény, hogy a húsvét ünneplésének mai alkotóelemei (a nagyböjt, a vigília és a nyolcad) mind megvoltak már Nagy Szent Gergely pápa (590—604) halálakor. De liturgiájuknak a fejlődése átnyúlt a későbbi századokba is. Kérdés: mit hagyott meg ezekből a II. vatikáni zsinat, amely a húsvét ünneplésének a liturgiáját is visszahelyezte az eredeti alapokra, illetőleg újjászervezte, tehát bővítette is.

a) Meghagyta a hamvazás szertartását, mert a hamuval való meghintés ősrégi, ószövetségi eredetű, külső jele a bűnbánatnak, és hamarosan meghonosodott az egyházban is. Nyugaton eredetileg a nyilvános bűnbánók fejére hintett hamut minden kísérő szöveg nélkül a püspök, akik a kórus „Arcod verítékével eszed...” kezdetű éneke közben eltávoztak a templomból és csak a kiszabott vezeklés letelte után térhettek vissza. Addig a templom ajtajában állva kérték a hívek imáit. Így volt ez Rómában a XII. századig, Németországban pedig a középkor végéig. De időközben, különösen nagyböjt folyamán, a jámborabb hívek is vállaltak önkéntes vezeklést engesztelésül a saját és a mások bűneiért. Ezek az aranykorban, a nagyböjt első vasárnapját követő hétfőn, térden állva részesültek a hamvazásban (vö. *Radó*, Enchiridion. II. 1166). A hamvazás szerdára helyezése csak a VII. század végén, a nagyböjt „négynapos” kiegészítésével egyidőben következett be. Szentelménynek azonban még ekkor sem mondható, mert a IX. században keletkezett áldásszövege jóval később, a beneventi zsinaton (1091) nyerte el az egyházi jóváhagyást (vö. *Artnér Edgár*, Az egyházi év leírása... Bp. 1923. 103). Ilyen előzmények után, V. Pius Tridenti Misekönyvének a közvetítésével került a II. vatikáni zsinat elé, amely alaposan átdolgozta és hamvazószerda eredeti miséjébe illesztette bele.

b) Meghagyta a nagyböjti misék ősi szövegét. A laodiceai zsinat (360—375) határozata szerint Keleten a nagyböjtben csak szombaton és vasárnap volt liturgia (szentmise). Nem így Nyugaton, ahol szombaton és vasárnapon kívül az úgynevezett „stációs” napokon: hétfőn, szerdán és pénteken is mutattak be szentmisét valamelyik előre kijelölt bazilikában (stáció). Ezen minden plébánia a papjai vezetésével, körmenetben vett részt. A keddi szentmisék Nagy Szent Leó (440—461) pápasága után, a csütörtökiek meg II. Gergely (715—731) idejében váltak ismertté. A VIII. század közepére minden nagyböjti hétköznapnak és vasárnapnak lett saját miséje, amelyeket V. Pius Misekönyve a stációk megjelenésével együtt átvett. A II. vatikáni zsinat pedig, tekintettel az A—B—C év bevezetésére, újabb olvasmányokat, leckéket és evangéliumokat szerkesztett a régiek mellé.

c) Meghagyta a Jézus jeruzsálemi bevonulását jelképező virágvasárnapi körmenetet. De újjá is szervezte és történelmének három legrégebbi szakasza alapján három változatot készített belőle. — Az első változat rövidített formája annak a Jeruzsálemben tartott IV. századi körmenetnek, amelyet *Étheria* záránoknő 395 táján örökített meg Útinaplójában (Itinerario, cap. 29—31). Ez két részes. Dél előtt a Bethániában (ad Lasarium) és a Golgotán (ad Martyrium) gyülekező hívek „zsolnárokat és himnuszokat zengedezve” körmenetben vonultak az Anastasis (Feltámadás) templomba, ahol a püspök szentmisét mondott. Délután pedig magánjátosságokat végeztek az Olajfák hegyén, ahonnan öt óra tájban, a bevonulásról szóló evangélium elhangzása után, kanyargós hegyi ösvényeken

indult el a körmenet. Elöl a gyermekek, utánuk a férfiak és a nők, kezükben égő gyertyával és olajfa-ággal a „Benedictus”-t énekelve „siettek Jézus elé” szintén az Anastasis templomba, ahonnan vecsernye után tértek haza.

Az új liturgia első változata szerint is a főmise helyéül szolgáló templomon kívül, valamely kisebb templomban vagy más alkalmas helyen gyülekeznek a hívek kezükben barka-ágakkal. Ide érkezik körmenetben a papság. Itt történik a barkaszentelés és innen indul a menet zsoldárt, himnuszt és egyéb énekeket énekelve abba a templomba, ahol a mise lesz.

A második változat Jézus jeruzsálemi bevonulásának Nyugaton terjedő VIII. századi liturgiájára emlékeztet. A sacramentarium Gallicanum szerint ezt a templomon belül végezték és kezdetben csak annyiból állt, hogy a miséző a bevonulás evangéliuma után megáldotta a hívek kezében lévő olajfa-ágakat. A IX. század közepétől azonban körmenetet is tartottak rendszerint a templomban, esetleg a templom körül (vö. *Martène*, *De antiqua ecclesiae disciplina*, cap. XX. 188). A mai neve *Ünnepléyes bevonulás*.

A harmadik változat pedig *Egyszerű bevonulás*, amely a sekrestyétől az oltárig tart, és a VIII. század előtti idők virágvasárnapjainak emlékét őrzi, amikor még nem volt pálmászentelés. Ezeken a miséken ma sincs. Jézus jeruzsálemi bevonulásáról csupán a szentmise Kezdőéneké-ben emlékezik meg a pap.

d) Meghagyta a szent háromnap (nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat) ősi liturgiájának alkotóelemeit. Ezek ugyanis a IV. századnál mind régebbiek. Az időpontjukat azonban délelőtről, közel kilencszáz év után, az esti órákra helyezte vissza. Nagycsütörtöknek eredetileg két neve volt: *Coena Domini* (Az Úr vacsorája) és *Natale calicis* (A kehely születésnapja). De később újabbak is keletkeztek. Például a német *Gründonnerstag* fordításában a magyar *zöldcsütörtök*, amelyeknek keletkezését elfogadhatóan megmagyarázni nem tudjuk. A középkorban ezen a napon csak reggel és este volt mise. Később azonban a szerzetesi közösségek számára engedélyeztek egy harmadikat is. Ma is így van. A krizmaszentelési püspöki misét általában délelőtt, az utolsó vacsora emlékmiséjét pedig este végzik a papság és a hívek közös áldozásával. Míg a szerzetesek miséje lehet reggel vagy este. A mai emlékmise cselekménye V. Pius négyszáz évig használt Misekönyvtől két helyen tér el: hitvallás nincsen. A lábmosság szertartását pedig, ahol szokás, nem a misén kívül, hanem mise közben végzik a homília után. Viszont az Oltáriszentség átvitele a megőrzési helyére ünnepléyes körmenetben történik, akárcsak a középkorban. A szertartás csendben végzett oltárfosztással fejeződik be.

Nagypénteknek (*Parasceve Domini*) eredeti liturgiája valószínűleg egyidős a kereszténységgel, hiszen a keresztrefeszítésről valamilyen formában már az apostoli időkben is megemlékeztek. Ezt azonban közelebről nem ismerjük. Urunk szenvedésének mai ünneplése három részből áll: az igeliturgia, hódolat a szent kereszt előtt és a szentáldozás. Mind a háromnak főforrása a Gelasianum. De egyes részek, mint az igeliturgiahoz tartozó passió és a kereszt előtti hódolat már a IV. században is megvoltak. Tanúskodik erről *Étheria* zarándoknő naplója, amely szerint a jeruzsálemi keresztények Jézus szenvedéstörténetét minden nagypéntekre virradó éjszaka az Olajfák hegyén olvasták fel, 330-tól kezdve pedig Jézusnak a Szent Ilona császárnő ásatásai közben megtalált, igazi keresztje előtt hódoltak. Nagypéntek liturgiájának többi része valamivel fiatalabb. Sőt, a középkor folyamán némileg módosult is. De mise ezen a napon sohasem volt. Ezért a szentáldozás liturgiáját „csonkamisé”-nek nevezte el a nép, amelyen az előző napon átvátoztatott szentostyával áldoztak meg a papok és 1956-tól a hívek is. Egyes országokban a keleti rítusú egyházak hatására szokássá vált a *Krisztus temetése* nevű szertartás végzése is, amely nálunk egyszerűbb formában 1577-ben honosodott meg és abban áll, hogy a szentsír fölé lefátyolozott Úrmutatóban imádásra teszik ki az Oltáriszentséget nagyszombat estig.

Nagyszombat (*Sabbatum Sanctum*) a szertartások alkonyat tájban kezdődnek. Mégpedig a húsvéti vigíliával, amely a történelem folyamán sok változáson ment át. A VIII. századig egész éjen át tartott és virradatkor ért véget a feltámadási misével. A VIII. és a XI. század között délután kezdtek és sötéte-

désre befejezték. Aztán délelőttre került. A tridenti Miskönyv (1570) szerint pedig a XX. század közepéig minden szertartást a reggeli órákban végeztek, csak a feltámadási körmenetet hagyták estére, ahol szokásban volt.

A húsvéti vigília, akárcsak a múltban, ma is négy részből áll. Az első rész a templomon kívüli tűzszentelést, a húsvéti gyertya előkészítését, a templomi bevonulást és a húsvéti örömeiket (Exultat) foglalja magába. A második rész az igeliturgia, amelynek hét öszövétségi és két újszövétségi olvasmánya arról tanúskodik, hogy milyen nagy csodatetteket művelt az Úr kezdettől fogva népevel. Mindegyik olvasmányt egy könyörgés követi. A harmadik rész a keresztség liturgiáját mutatja be. A pap a keresztkúthoz megy. Ha vannak keresztlendők, nevükön szólítja őket, akiket a szülők és a keresztszülők körmenetben visznek a pap elé. Ezután következik a litánia és a keresztvíz megáldása. Majd mindenki feláll és kezében égő gyertyával megújítja a keresztségi fogadását. A keresztség szentségének kiszolgáltatása után pedig a pap meghinti szentelt vízzel a jelenlévőket. A nagyszombati szertartás legfőbb része az eukarisztia liturgiája, amelynek végén minden megkeresztelt ember hivatalos arra a mennyei lakomára, amelyet halála és feltámadása által az Úr szerzett népe számára. Ezt követően felcsendül az ének: Feltámadt Krisztus e napon... Megindul a körmenet és kint az utcán folytatódik a keresztyénység legnagyobb ünnepének, a húsvétnak ünneplése.

e) A húsvétot az egyház liturgiája kezdettől fogva nyolc napig ünnepelte és ünnepli ma is. A középkor első felében magukévá tették ezt a szokást a világi hatóságok is. Ezért a húsvét vasárnaptól vasárnapig tartó munkaszünetes, parancsolt ünnep volt körülbelül a X. századig. De már nem mindenütt. A mainzi zsinat (813) például négy, a keleti egyházszakadást követő konstanzi (1094) pedig három napra korlátozta. Természetesen a nyugati keresztyénység számára, ahol 1771-ig több országban volt ünneprendezés. Ekkor Mária Terézia kérésére, XIV. Kelemen pápa az osztrák örökös tartományok és Magyarország területén is csökkentette a parancsolt ünnepek számát. Ezért lett a korábban háromnapos ünnepekből (karácsony, húsvét, pünkösd) X. Pius reformjáig (1911) kétnapos, ettől kezdve pedig a II. vatikáni zsinat által is szentesített egynapos parancsolt ünnep.

Visszatekintve a keresztyénység legnagyobb ünnepének, a húsvétnak múltjára és liturgiájára, kézenfekvő a megállapítás: liturgiáját a II. vatikáni zsinat újjászervezte és egységesítette. De az időpontjának újjászervezése és egységesítése még várat magára.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat *két példányban* (egy másolattal) és a szabvány-nak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratokat és illusztrációkat nem őrizünk meg és nem küldünk vissza.